

**ПРАВО НА ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ:
ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ**

Науково-практичний посібник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук *А. В. Столітнього*

Харків
«Право»
2019

Ук л а д а ч і:

А. В. Столітній – начальник відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, Інституту підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України, доктор юридичних наук;

С. В. Шмаленя – начальник організаційно-методичного відділу управління нагляду за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю, Департаменту нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні та координації правоохоронної діяльності Генеральної прокуратури України, кандидат юридичних наук;

Я. А. Соколова-Височина – старший викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, Інституту підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук, доцент;

С. О. Наливайко – викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, Інституту підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук;

М. І. Снігар – викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, Інституту підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України;

М. О. Лисенков – викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, Інституту підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України

Право на життя в контексті кримінального провадження: практика П68 Європейського суду з прав людини та законодавство України : наук.-практ. посіб. / уклад.: А. В. Столітній, С. В. Шмаленя, Я. А. Соколова-Височина та ін. ; за заг. ред. А. В. Столітнього. – Харків : Право, 2019. – 186 с.

ISBN 978-966-937-537-7

У виданні з урахуванням європейського законодавства проаналізовано можливості забезпечення в Україні права на життя в контексті кримінального провадження.

Видання розраховане на працівників органів прокуратури, поліції та органів правопорядку, суддів, адвокатів, викладачів і наукових працівників, аспірантів, студентів та курсантів юридичних закладів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться проблемами кримінального судочинства.

УДК 341.64(4):342.565.2(477):343.15(477)

© Столітній А. В., Шмаленя С. В.,
Соколова-Височина Я. А. та ін.,
укладання, 2019

© Видавництво «Право», 2019

ISBN 978-966-937-537-7

ПЕРЕДМОВА

Людина є найвищою соціальною цінністю в державі (ст. 3 Конституції України) і її життя є невід'ємним правом, закріпленим у ст. 27 Основного Закону України. Обов'язок держави – захищати життя кожного. Цей постулат закладений в усіх міжнародних документах з прав людини.

Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) гарантує право кожного на життя, яке охороняється законом. Тобто над державою тяжіє обов'язок зробити все для забезпечення людського життя.

Зміст права на життя тлумачився й уточнювався Європейським судом з прав людини в численних рішеннях. На думку Європейського суду, право на життя передбачає два основних зобов'язання з боку держави та її офіційних представників. Перше, так зване «негативне» зобов'язання – держава або її офіційні представники мають утриматись від будь-яких дій, наслідком яких може стати позбавлення життя, за винятком установлених обмежень; друге, це «позитивні» обов'язки – держава має захищати життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією.

Тлумачення категорії «право на життя» значно розширено Протоколом №6 до Конвенції від 28.04.1983. Згідно зі ст. 1 Протоколу смертна кара скасовується. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари або страчений. Разом із тим, забороняючи застосування смертної кари в мирний час, Протокол №6 дозволяє державам застосовувати смертну кару за діяння, вчинені під час війни або при неминучій загрозі війни. Таке покарання застосовується тільки за умови, що така можливість передбачена державою в національному законодавстві. 03.05.2002 підписаний Протокол №13, який містить абсолютну заборону смертної кари і який набув чинності 01.07.2003. Вичерпний перелік випадків позбавлення життя державою поза порушенням ст. 2 наведеної у Конвенції.

На сьогодні відповідно до ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України національне кримінальне процесуальне законодавство застосовуєть-

ся з урахуванням положень міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практики Європейського суду з прав людини.

Ураховуючи вказані норми національного законодавства, в даному виданні зібрано нормативні акти, рішення Європейського суду з прав людини та національних судів з питань права на життя в контексті кримінального провадження.

**ПРАВО НА ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ –
ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ**

**1.1. Зміст ст. 2 Конвенції та роз'яснення
її ключових положень**

КОНВЕНЦІЯ

про захист прав людини і основоположних свобод
*(Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР
від 17 липня 1997 року)*

<...>

Стаття 2

Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

З метою роз'яснення ключових положень ст. 2 Конвенції необхідно звернутися до справи «Мак-Канн та інші проти Сполученого Королівства» (№ 18984/91) від 27.09.1995. Так, у п. 146 зазначеного рішення вказується, що в підході до тлумачення ст. 2 Суд має керуватися тим,

що предмет і мета Конвенції як документа, спрямованого на захист конкретних людей, вимагають тлумачення та застосування її положень у спосіб, що забезпечує практичність та ефективність установлених нею запобіжних заходів.

Крім того, п. 147 цього же рішення зазначає, що слід також ураховувати, що, оскільки положення ст. 2 не лише захищає право на життя, але й визначає обставини, за яких позбавлення життя може бути виправданим, ст. 2 належить до основоположних положень Конвенції – і, справді, є таким, котре у мирний час не передбачає можливості відступу від її положень за ст. 15. Разом зі ст. 3 Конвенції це положення закріплює одну з основоположних цінностей демократичних суспільств, на яких утворена Рада Європи. Відповідно до важливості цього положення (ст. 2) в демократичному суспільстві Суд повинен, оцінюючи ситуацію, піддавати позбавлення життя якнайретельнішій перевірці, зокрема, у випадку навмисного застосування смертоносної сили, беручи до уваги не лише дії агентів Держави, котрі фактично застосовують силу, але й супутні обставини, включаючи такі питання, як планування та контроль дій, що розглядаються у п. 150 вищевказаного рішення.

Згідно з ч. 1 ст. 2 Конвенції право кожного на життя охороняється законом. Варто зазначити, що в п. 54 рішення «Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» від 14.03.2002 вказується, що обов'язок захищати право на життя за ст. 2 Конвенції визначається в поєднанні із загальним обов'язком держави за ст. 1 Конвенції, яка зобов'язує «гарантування кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції», а також опосередковано вимагає наявності будь-якої форми ефективного розслідування, коли особу вбито в результаті використання сили.

У справі «Мак-Канн та інші проти Сполученого Королівства» (№ 18984/91) від 27.09.1995 можливо знайти роз'яснення словосполучення «Виключно необхідне» у ст. 2 Конвенції, у якій у п. 2 вказано на потребу застосування суворішого та більш вагомого критерію необхідності, ніж зазвичай застосовується при визначенні того, чи дії Держави є «необхідними в демократичному суспільстві» згідно з п. 2 статей 8, 9, 10, 11 Конвенції. Зокрема, сила, що застосовується, має бути суворо пропорційною досягненню цілей, зазначених у підпунктах 2 (а), (b) та (с) ст. 2.

Пункт 2 ст. 2 не містить базового визначення випадків, за яких дозволяється навмисно позбавити життя людину, але описує ситуації, за яких дозволяється «застосовувати силу», що може призвести як ненавмисний наслідок до позбавлення життя. Однак застосування сили має бути не більш ніж «виключно необхідним» для досягнення однієї з цілей, зазначених у підпунктах 2 (а), (b) або (с) ст. 2 («Стюарт проти Сполученого Королівства», 10.07.1984).

Проаналізувавши рішення Європейського суду з прав людини, які стосуються ст. 2 Конвенції, можливо виділити три складові, на яких зупиняється Суд при вирішенні звернень: ефективність, незалежність та збереження доказів.

Так, п. 176 рішення у справі «Гонгадзе проти України» (*Gongadze v. Ukraine*) від 08.11.2005, заява № 34056/02, указує, що розслідування повинно також бути ефективним у тому розумінні, що воно має привести до визначення питання, чи використана сила була або не була виправдана за тих обставин, та встановлення покарання відповідальних осіб. Результат при цьому не має значення, але має значення здійснення заходів. У п. 63 рішення у справі «Ілхан проти Туреччини» доводиться, що компетентні органи мають діяти з належною наполегливістю і за своєю ініціативою порушувати провадження, яке здатне, по-перше, встановити обставини, за яких сталась подія, та недоліки діяльності системи; по-друге, встановити, хто саме з представників державних органів був причетний до події. Вимога щодо публічності також застосовується в цьому контексті.

У п. 70 рішення у справі «Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» (*Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*) від 14.03.2002, заява № 46477/99, указується, що мінімальна вимога до такої системи полягає в тому, що особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від тих, хто причетний до подій, що розслідуються. Мається на увазі ієрархічна або інституційна незалежність, а також практична незалежність.

Пункт 176 рішення у справі «Гонгадзе проти України» (*Gongadze v. Ukraine*) від 08.11.2005, заява № 34056/02, установлює, що органи державної влади повинні були б вжити всіх заходів для збереження доказів, які мають відношення до події. Прогалини в розслідуванні, які підривають його здатність установити причину смерті або відповідальних осіб, чи то прямих виконавців, чи то тих, хто замовив або організував злочин, створюють ризик недодержання такого стандарту.

Протокол № 6
до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод,
який стосується скасування смертної кари
(Протокол ратифіковано Законом № 1484-III
від 22 лютого 2000 року)

<...>

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція),

вважаючи, що еволюційні зміни, що мали місце в кількох державах – членах Ради Європи, відображають загальну тенденцію до скасування смертної кари, домовилися про таке:

Стаття 1

Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено.

Стаття 2

Смертна кара під час війни

Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або невідвортної загрози війни; таке покарання застосовується лише у випадках, передбачених цим законодавством і згідно з його положеннями. Держава повідомляє Генерального секретаря Ради Європи про відповідні положення цього законодавства.

Стаття 3

Забора на відступу від зобов'язань

Жодних відступів від положень цього Протоколу не допускається на підставі статті 15 Конвенції.

Стаття 4

Забора на застережень

Жодних застережень стосовно положень цього Протоколу не допускається на підставі статті 57 Конвенції.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію чи території, до яких застосовуватиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві.

Стосовно такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря.

Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Протокол № 13

до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин

*(Протокол ратифіковано Законом № 318-IV
від 28 листопада 2002 року)*

<...>

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, переконані, що право кожної людини на життя є основоположною цінністю в демократичному суспільстві і що скасування смертної кари становить суть від суті захисту цього права та цілковитого визнання гідності, притаманної всім людям;

бажаючи посилити захист права на життя, гарантованого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, підписаною в Римі 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція);

відзначаючи, що Протокол № 6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари, підписаний у Страсбурзі 28 квітня 1983 року, не виключає смертної кари за діяння, вчинені під час війни або невідвортної загрози війни;

сповнені рішучості зробити останній крок до скасування смертної кари за всіх обставин,

домовилися про таке:

Стаття 1

Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено.